ÖZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI HISSIYOT FRAZEOLOGIZMLARIDA SOMATIK KOMPONENTLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

M.P.Muqimjonova[1]

1. FarDU, Çet tillari fakulteti, 1-bosqiç magistranti

Mas'ul muallif: Muqimjonova Muslima Pulatjonovna, FarDU, Çet tillari fakulteti, 1-bosqiç magistranti.

e-mail: mmuqimjonova345@gmail.com

Received: 11 Noyabr 2026
Accepted: 16 Noyabr 2026
Published: 21 Noyabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Muqimjonova, M. P. ÖZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI HISSIYOT FRAZEOLOGIZMLARIDA SOMATIK KOMPONENTLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI / M. P. Muqimjonova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 11, № 2. — B. 110–112.

Annotatsiya. Maqolada özbek va ingliz tillaridagi hissiyot bildiruvçi frazeologizmlarning somatik komponentlari lingvokulturologik jihatdan qiyoslanadi. Dolzarbligi hissiyotlarning tana orqali konseptuallaşuvida umumiy va milliy-madaniy jihatlarni ajratiş zarurati bilan izohlanadi. Tavsifiy, qiyosiy va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi. Natijada qon, soç, yurak komponentli birliklar ikki tilda mos kelişi, köngil, jigar, iç komponentlari esa özbek tiliga xos ekani va inglizçada töliq ekvivalentga ega emasligi aniqlandi. Kalit sözlar: frazeologizm, somatizm, hissiyot, köngil, yurak, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil.

Kalit so'zlar: frazeologizm, somatizm, hissiyot, köngil, yurak, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОМАТИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЭМОЦИИ, В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В статье сопоставляются соматические компоненты фразеологических единиц, выражающих эмоции, в узбекском и английском языках с лингвокультурологической точки зрения. Актуальность исследования обусловлена необходимостью разграничения универсальных и культурно-специфических особенностей телесного осмысления эмоций. В исследовании использованы описательный, сравнительный и контекстуальный методы анализа. Результаты показывают, что фразеологические единицы с компонентами «кровь», «волосы» и «сердце» в значительной степени соответствуют друг другу в обоих языках, тогда как лексемы «кўнгил», «жигар» и «ич» являются специфичными для узбекского языка и не имеют полных английских эквивалентов.

Ключевые слова: фразеологическая единица, соматизм, эмоция, кўнгил, сердце, лингвокультурология, сравнительный анализ.

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF SOMATIC COMPONENTS IN EMOTION-RELATED IDIOMS IN UZBEK AND ENGLISH

Abstract. The article compares somatic components in emotion-related phraseological units of Uzbek and English from a linguocultural perspective. The relevance lies in separating universal and culture-specific features of embodied emotion concepts. Descriptive, comparative and contextual analysis were used. The study shows that units with blood, hair and heart largely correspond across the two languages, whereas ko‘ngil, jigar and ich are specific to Uzbek and lack full English equivalents.

Keywords: phraseological unit, somatism, emotion, ko‘ngil, heart, linguoculturology, comparative analysis.

Kiriş. Hissiyotlar inson içki dunyosining muhim tarkibiy qismi bölib, ularning tilda ifodalanişi madaniyat bilan uzviy boğliq. Lingvokulturologiya tilni madaniyatning ifodaçisi va saqlovçisi sifatida örganadi (Maslova, 2001). Hissiyotlar odatda tanada seziladigan özgarişlar bilan birga keçgani uçun köplab tillarda ularning ifodasi tana a’zolari nomlari, ya’ni somatizmlar orqali beriladi. Bunday boğlaniş bir holatda butun insoniyatga xos, boşqa holatda esa muayyan xalqning dunyoqaraşini aks ettiradi (Kövecses, 2005).

Tadqiqotning dolzarbligi şundaki, özbek va ingliz tillaridagi hissiyot frazeologizmlarida somatik komponentlarning örni qiyosiy-lingvokulturologik jihatdan alohida örganişni talab qiladi. Ayniqsa, özbek tiliga xos köngil va jigar kabi somatizmlarning ingliz tilidagi mosligi masalasi tarjima va madaniyatlararo muloqot uçun ham ahamiyatlidir.

Somatik frazeologizm deb tarkibida tana a’zosi nomi bölgan barqaror birikmaga aytiladi; Kunin (1996) frazeologik birlikni ma’nosi töliq yoki qisman köçma bölgan, tayyor holda qöllanadigan barqaror birikma sifatida ta’riflaydi. Hissiyotlarning tana orqali konseptuallaşuvi kognitiv tilşunoslikda keng yoritilgan: Lakoff va Johnson (1980) metaforani tafakkurning asosiy mexanizmi sifatida körsatgan, Kövecses (2000) hissiyot metaforalari fiziologik reaksiyalarga, masalan, ğazabning issiqlik bilan boğlanişiga

tayanişini körsatgan. Wierzbicka (1999) esa hissiyot sözlarini universal deb hisoblaş xato ekanini, ularning har bir madaniyatda özіga xos ma'noga ega bölişini ta'kidlaydi.

Madaniy farq a'zolarning talqinida ham körinadi: Yu (2009) xitoy tilidagi "yurak" konseptini tahlil qilib, bu a'zo ham hissiyotlar, ham tafakkur markazi sifatida talqin etilişini körsatgan. Karasik (2002) esa konseptlarni, jumladan, emotsional konseptlarni lingvokulturologik tadqiqotning markaziy birliklaridan biri sifatida köradi.

Maqolaning maqsadi – ikki tildagi hissiyot frazeologizmlari tarkibidagi somatik komponentlarni qiyoslab, ularning umumiy va milliy-madaniy jihatlarini aniqlaşdir. Vazifalar: somatik komponentli birliklarni aniqlaş, tasniflaş va qiyoslaş. Maqola ikki tildagi birliklarni tasvirlaş bilan çeklanmay, ularning ma'no asosi va madaniy mazmunini ham oçişga qaratilgan.

Material va metodlar. Tadqiqot materiali sifatida özbek va ingliz tillaridagi frazeologik luğatlardan (Rahmatullayev, 1978; Siefring, 2004) hissiyot ma'nosini bildiruvçi va tarkibida tana a'zosi nomi bölgan birliklar saralandi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi: tavsifiy usul birliklarning ma'nosini aniqlaşda, qiyosiy usul ikki tildagi birliklarni soliştirişda, kontekstual tahlil esa ma'no ottenkalarini aniqlaşda qöllandi.

Hissiyot frazeologizmlarini somatik komponentning xarakteriga köra tasniflaş mumkin: içki a'zolar (yurak, jigar, oşqozon), taşqi a'zolar va qismlar (boş, soç, köz) hamda tana suyuqliklari (qon). Şuningdek, birlik ma'nosi a'zoning fiziologik holatiga (yurak urişi, qonning qaynaşi) yoki uning ramziy vazifasiga (jigar – mehr, köngil – içki dunyo) tayanişi mumkin. Biz tahlilda aynan şu ikki mezondan – a'zo turi va ma'no asosidan – foydalandik.

Natijalar. Özbek tilidagi hissiyot frazeologizmlarida eng faol somatizm – yurak. Qayğu va şafqat yuragi ezildi, yuragi qon böldi birikmalarida, qörquv yuragi oğziga keldi, yuragi şuv etdi birikmalarida, hayajon va şodlik esa yuragi hapqirdi birikmasida ifodalanadi. Körinadiki, bitta a'zo qarama-qarşi hissiyotlarni ham ifodalay oladi, ma'noni esa fe'l komponenti belgilaydi.

Ikkinçi markaziy somatizm – köngil. U içki dunyo, niyat va kayfiyat örni sifatida talqin etiladi: köngli çökdi (ğamgin böldi), köngli ğaş böldi (xotirjamlikni yöqotdi), köngli oçildi (xursand böldi), köngli töq (qanoatli). Bizning kuzatişimizça, köngil konkret a'zodan köra ma'naviy markaz sifatida işlaydi, şu bois hissiyotlar uning içida "joylaşadi". Fors-tojik tilidan kirgan dil komponenti (dili xufton) ham şu qatlamga kiradi.

Frazeologizmlar tarkibidagi fe'l komponentlari ham muhim. Köngli çökdi birligida pastga yönalgan harakat ğamgin holatni, köngli oçildi birligida esa oçiliş va kengayiş quvonçni bildiradi. Xuddi şunday, boşi osmonga yetdi yuqoriga yönalişni quvonç bilan boğlaydi. Bu holat Lakoff va Johnson (1980) tasvirlagan yönaliş metaforalariga mos keladi: xursandlik yuqori, qayğu esa quyi bilan boğlanadi. Ingliz tilidagi heart sank ham pastga yönalgan harakatga asoslangan, ya'ni ikki tilda umumiy konseptual model mavjud.

Jigar va bağir komponentlari asosan mehr-şafqat bilan boğliq: jigari kuydi, bağri kuydi. Bu sözlar qarindoşlik tuşunçasi bilan ham aloqador (jigarbandi, jigarim), ya'ni a'zo yaqin kişiga bölgan his-tuyğuning ramzi bölib kelgan. Ğazab va qörquv esa qoni qaynadi, soçi tik turdi, badani jimirlab ketdi kabi jismoniy reaksiyalarni tasvirlovçi birliklar orqali beriladi. Hasad ma'nosi içi tor, içi qora birikmalarida iç komponenti bilan boğlanadi, quvonç esa boşi osmonga yetdi birikmasida boş komponenti orqali yuksaliş tasviriga tayanadi.

Iç komponenti ham faol: içi kuydi birligi afsus va qattiq qayğuni bildiradi, içi qora esa yomon niyat va hasadni. Demak, iç yaşirin, taşqariga çiqmagan hissiyotlar örni sifatida talqin qilinadi.

Ingliz tilida ham hissiyot frazeologizmlarining köpçiligi tana a'zolariga tayanadi, biroq a'zolar tarkibi boşqaça. Eng faol komponent – heart: heart sank (umid söndi, tuşkunlik), heart skipped a beat (kutilmagan hayajon), heart in one's mouth (qörquv), heavy heart (ğam), to break one's heart (qattiq qayğuga solmoq), heart of stone (şafqatsizlik). Bu birliklarning aksariyati yurakning jismoniy holatini, ya'ni çökiş, töxtaş, oğirlaşişni tasvirlaydi (Siefring, 2004).

Ikkinçi guruh stomaç va gut komponentlari bilan boğliq: butterflies in the stomaç (xavotirli hayajon), to turn one's stomaç (jirkaniş), gut feeling (içki sezgi). Uçinçi guruhga blood, hair, throat kiradi: one's blood boiled (ğazab), to make one's blood run cold (dahşat), hair stood on end (qörquv), a lump in the throat (ta'sirlaniş). Madaniy-tarixiy jihatdan lily-livered (qörqoq) birligi qiziq: unda jigar tarixan jasorat örni deb tasavvur qilingani saqlanib qolgan.

Heart komponenti oçiq his-tuyğularni ifodalaşda ham uçraydi: to wear one's heart on one's sleeve (his-tuyğularini yaşirmaslik), with all one's heart (çin dildan). Ingliz tilida heart (his-tuyğu) va head (aql) köpinça qarama-qarşi qöyiladi: to follow one's heart va to use one's head.

Tahlil natijalari 1-jadvalda umumlaştirilgan. Jadvalda hissiyot turi, özbekça va inglizça birliklar hamda ularning moslik darajasi körsatilgan.

1-jadval.

Özbek va ingliz tillaridagi hissiyot frazeologizmlarida somatik komponentlarning qiyosiy tasnifi

Hissiyot	Özbek tilida	Ingliz tilida	Moslik darajasi
Qörquv	yuragi oğziga keldi; soçi tik turdi	heart in one's mouth; hair stood on end	töliq mos
Ğazab	qoni qaynadi	blood boiled	töliq mos
Qayğu	yuragi ezildi; yuragi qon böldi	heart sank; heavy heart	qisman mos
Quvonç	köngli oçildi; boşi osmonga yetdi	heart leapt	qisman mos
Şafqat	jigari kuydi; bağri kuydi	one's heart bleeds (for sb)	qisman mos

Hissiyot	Özbek tilida	Ingliz tilida	Moslik darajasi
Jirkaniş	köngli aynidi	to turn one's stomach	vazifasi mos, a'zo farqli
Hasad	içi tor; içi qora	green with envy (rang metaforasi)	mos emas

Muhokama. 1-jadvalga köra, ikki tilda uç xil munosabat kuzatiladi. Birinçisi – töliq mos keluvçi birliklar: qoni qaynadi – blood boiled, soçi tik turdi – hair stood on end, yuragi oğziga keldi – heart in one's mouth. Bunday moslik hissiyotlarga hamroh böladigan fiziologik reaksiyalarning umumiyligi bilan izohlanadi (Kövecses, 2000).

Ikkinçisi – qisman mos birliklar. Ikkala tilda yurak va heart qayğu, qörquv, şodlik ifodalaydi, ammo ma'no ottenkalari farqlanadi: özbekça yuragi ezildi şafqat va oğriq ma'nosini, inglizça heart sank esa köproq umidsizlik va yomon xabardan keyingi tuşkunlikni bildiradi. Yana bir farq intuitsiyada: özbek tilida yuragim sezdi deyiladi, ingliz tilida esa bu vazifani gut bajaradi (gut feeling).

Uçinçisi – mos kelmaydigan birliklar. Köngil va jigar komponentlari ingliz tilida bir söz bilan berilmaydi: köngil kontekstga qarab heart, mind, mood yoki spirit sifatida tarjima qilinadi. Qiziği şundaki, köngli aynidi birligida köngil jirkaniş markazi bölsa, ingliz tilida bu vazifani stomaç bajaradi (to turn one's stomaç). Hasad ifodasida ham farq bor: özbek tilida içi tor, içi qora somatik birliklari işlatilsa, ingliz tilida asosan rang metaforasi (green with envy) qöllanadi.

Şuni ham qayd etiş kerakki, moslik darajasi faqat a'zo nomiga emas, balki butun birlikning obrazli asosiga boğliq. Masalan, yuragi oğziga keldi va heart in one's mouth ikki tilda bir xil a'zo va bir xil tasvirga (yurakning yuqoriga kötarilişi) tayanadi, yuragi ezildi esa bosim obrazini, heart sank esa çökiş obrazini beradi. Demak, bir a'zoning özi turli tasavvurlarga asos bölişi mumkin. Bu ikki tilli luğatlarda yurak va heart sözlarini ekvivalent sifatida beriş yetarli emasligini, har bir birlik uçun obrazli asos va qöllaniş şaroiti ham körsatilişi lozimligini bildiradi.

Bu farqlar tarjimada ham sezilarli. Köngli çökdi birligini his heart sank deb ögiriş mumkin, biroq bu holda köngilning içki makon sifatidagi ma'nosi yöqoladi. Köngli töq (qanoatli) birligining esa ingliz tilida somatik ekvivalenti yöq va uni content, at peace kabi sözlar bilan berişga töğri keladi. Şu sababli tarjimon bunday hollarda tavsifiy tarjima yoki izohdan foydalanişi lozim.

Natijalar şuni körsatadiki, hissiyot frazeologizmlarini örganişda faqat tarjima ekvivalentini topiş yetarli emas; birlikning içki şakli, ya'ni qaysi a'zo va qaysi harakat orqali tasvirlanişi ham madaniy mazmunni oçadi. Bu çet tilini öqitişda ham muhim: öquvçi heart sank va yuragi ezildi birliklari bir-biriga töliq teng emasligini bilişi kerak.

Farqlarning madaniy sabablari haqida bir neça fikr bildiriş mumkin. Birinçidan, özbek madaniyatida köngil tuşunçasi içki olam, odob va ruhiy holatning markazi sifatida keng qöllanadi, şu sababli köngilga oid frazeologizmlar faol işlatiladi. Ikkinçidan, jigar va bağir kabi komponentlar qarindoşlik va mehr bilan boğliq bölib, jamoaviy qadriyatlarni aks ettiradi. Uçinçidan, ingliz tilidagi stiff upper lip (hissiyotni yaşira biliş) birligi hissiyotni taşqariga çiqarmaslik me'yorini aks ettiradi (Siefring, 2004), bu esa madaniyatlarning hissiyotni ifodalaş me'yorlarida farq bölişi mumkinligini körsatadi. Wierzbicka (1999) fikriça, bunday farqlar hissiyot sözlarini bir tildan boşqasiga mexanik köçirib bölmasligini bildiradi. Mumtoz özbek adabiyotida köngil obrazi markaziy örin tutişi ma'lum, bu esa uning frazeologik tizimdagi faolligiga ham ta'sir körsatgan bölişi mumkin. Bu fikr qöşimça tarixiy-filologik tadqiqotni talab qiladi. Tadqiqotning çeklovi şundaki, material luğatlar bilan çeklangani sababli birliklarning qöllaniş çastotasi aniqlanmadi; bu keyingi korpus tadqiqotlarining vazifasidir.

Xulosa. Tadqiqot şuni körsatdiki, özbek va ingliz tillaridagi hissiyot frazeologizmlarida somatik komponentlar bir tomondan umumiy fiziologik tajribaga, ikkinçi tomondan milliy-madaniy tasavvurlarga tayanadi. Qon, soç, yurak komponentli birliklar ikki tilda köproq mos keladi; köngil, jigar, iç komponentli birliklar esa özbek tiliga xos bölib, ingliz tilida töliq ekvivalentga ega emas. Olingan natijalar tarjima, ikki tilli luğatlar tuziş va çet tilini öqitişda hissiyot frazeologizmlarini madaniy izoh bilan beriş zarurligini körsatadi. Işda somatik komponentlar hissiyot turi, a'zo va ma'no asosi böyiça tasniflandi, bu keyingi qiyosiy tadqiqotlarda qöllanişi mumkin. Kelgusida tadqiqotni korpus asosida kengaytiriş mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - Волгоград: Перемена, 2002.

[2] Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. - Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

[3] Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. - Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

[4] Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. - Москва: Высшая школа, 1996.

[5] Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. - Chicago: University of Chicago Press, 1980.

[6] Маслова В. А. Лингвокультурология. - Москва: Академия, 2001.

[7] Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1978.

[8] Siefring J. (ed.). Oxford Dictionary of Idioms. - 2nd ed. - Oxford: Oxford University Press, 2004.

[9] Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. - Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

[10] Yu N. The Chinese HEART in a Cognitive Perspective: Culture, Body, and Language. - Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2009.